
ЕКОНОМІКА

Ганна Кравчук

●

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА

Анотація. У статті досліджуються класичні та сучасні теорії організації виробництва, їх еволюційний розвиток та визначаються фактори, що спричиняють зміну виробничих відносин.

Ключові слова: виробництво, організація виробництва, планування, продуктивність праці, потокове виробництво, управління.

Вступ. Системоутворюючий вплив на процес еволюції виробничих підприємств передусім мають відносини, які визначаються місцем та значенням виробництва в економіці країни. Виробництво завжди було тим стрижнем, навколо якого розвивалися виробничі відносини і формувалися економічні процеси в країні. Зважаючи на те, що наше суспільство протягом тривалого часу переживає трансформаційний процес, важливо зрозуміти його сутність і, виходячи із закономірностей розвитку економіки, формування відповідної економічної системи, створити таку виробничу систему, яка відповідає вимогам сьогодення і може ефективно розвиватися, забезпечуючи економічне піднесення України. За сучасних умов виробництво - це матеріальна основа життя людини та основна інших видів діяльності.

Постановка завдання. Враховуючи вищенаведене, необхідно дослідити розвиток наукових підходів до категорії «виробництва» та зумовлені цим зміни в його організації. Зважаючи на те, що в економічній літературі недостатньо уваги приділено еволюційному розвитку категорії «виробництва» через концептуалізацію теорії організації виробництва, автор визначає головною метою даного дослідження систематизацію та концептуалізацію теоретичних положень щодо формування теорії організації виробництва в контексті розвитку виробництва та виробничих відносин. До основних завдань статті можна віднести: розкриття сутності виробництва та виробничих відносин; концептуалізація теорії організації виробництва; визначення сучасних підходів до формування цієї теорії. В процесі написання статті вивчено і узагальнено праці вітчизняних і зарубіжних вчених з питань формування теорії організації виробництва. Стаття базується на основних загальнонаукових і спеціальних методах та прийомах проведення досліджень.

Результати. Досліджуючи теоретичні концепції ролі виробництва в економіці, слід визначити їх багате історичне підґрунтя. Дослідження виробництва почали активно проводитися лише у XVIII сторіччі у зв'язку зі становленням та розвитком капіталістичного способу виробництва. Поступово машинне виробництво привводить до заміни спеціалізованої трудової діяльності мануфактурного виробника на діяльність потужних виробничих механізмів. Перша промислова революція, яка відбулася на початку XIX сторіччя, відкрила широкі можливості для технологічного застосування науки, розвитку прикладних досліджень, пов'язаних з матеріальним виробництвом. Велике машинне виробництво вимагає злагодженої дії усіх ланок, встановлення і

жорсткого дотримання визначених норм і пропорцій між усіма сторонами виробництва. В той же час виникає ряд проблем, пов'язаних з ефективністю налагодження виробництва, зокрема таких, як забезпечення пропорційності числа робочих і машин, їх продуктивності і темпів роботи. Виникають завдання щодо налагодження процесу управління виробництвом, від технічного забезпечення виробництва до проектування технологічних процесів.

Розширення масштабів виробництва, ускладнення його структури і збільшення обсягу, розвиток спеціалізації і кооперування, поглиблення розподілу праці значно ускладнює і розширює завдання управління виробництвом. Слід зауважити, що у даному випадку функція управління розглядається у ширшому аспекті, ніж технічне керівництво виробником і пов'язане із забезпеченням складного комплексу організаційних, економічних і соціальних проблем. Управління як функція організації праці сформувалася саме на базі капіталістичного виробництва, що було зумовлене удосконаленням засобів праці. Історія свідчить, що найзначніші дослідження сутності виробництва належать представникам школи «наукового менеджменту», характерною рисою якої є наукове поєднання двох взаємопов'язаних об'єктів діяльності - ділового і виробничого. Саме ці наукові концепції зумовили формування інноваційних підходів до раціоналізації і стимулювання розвитку виробництва.

Розглядаючи еволюційний розвиток форм, методів і сутності виробництва, треба визначити головні трансформаційні ознаки даної категорії у хронологічному порядку. Загальноприйнятим, як зазначалося вище, початком дослідження ролі та сутності виробництва стало XVIII сторіччя. Доцільність відокремлення виробництва як наукової категорії економічної теорії вперше доведена представниками англійської класичної школи політичної економії А.Смітом і Д.Рікардо. Згідно з теорією англійської класичної школи багатство нації виникає не лише в землеробстві, як стверджували фізіократи, а у будь-якому матеріальному виробництві незалежно від галузевих особливостей. Але в повному обсязі розкрити сутність виробництва А.Сміт і Д.Рікардо не змогли через вузькість світогляду, пов'язану з їх твердженнями про вічність капіталізму і недостатню розвиненість капіталістичних відносин.

Подальший розвиток економічної науки про виробництво йшов складними шляхами. На початку другої половини XIX сторіччя дослідження економічних процесів, у тому числі ролі виробництва в економіці, розділяються на два протилежні напрямки: марксизм і маржиналізм. Заслугою школи марксизму є визначення та обґрунтування головної ролі виробництва у суспільстві через взаємозв'язок нового суспільства з вищим розвитком матеріального виробництва. За їх теорією, «виробництво стає необхідним при кооперації у великому масштабі і при одночасному використанні засобів праці». Саме акцентування та переорієнтація ролі великого виробництва не дали повного розуміння економічного призначення виробництва. Незважаючи на ряд недоліків у трактуванні ролі виробництва в економіці та суспільстві, П.Самуельсон та Дж.Гелбрейт писали, що здобутки теорії К.Маркса значні, але його вклад повинен оцінюватися з позицій часу та суспільства, у якому він жив.

Маржиналізм зародився у 70-і роки XIX сторіччя та на відміну від марксизму абстрагувався від дослідження сутності капіталізму як способу виробництва. Представниками даної теорії є: К.Менгер, У.Джевонс, М.Є.Л.Вальрас, котрі вважають головним елементом економіки не виробництво, а ресурси. Головним напрямком розвитку економіки, на їх думку, повинен стати пошук найбільш ефективних способів розподілу обмежених ресурсів і раціонального господарювання.

Досліджені теорії визначають, що підприємство існує на усіх ступенях розвитку суспільства, оскільки його зміст наповнює процес праці, який передбачає поєднання трьох компонентів: засобів праці, предметів праці та праці. Отже, виробництво як комбінація виробничих факторів визначається, по-перше, величинами, незалежними від історично заданої економічної системи; по-друге, на виробництво впливають ті індивідуальні фактори (обставини), що витікають з емпірично заданої економічної системи. Індивідуальні по відношенню до системи фактори - це в першу чергу виробничі фактори, які передбачають певне комбінування між собою (фактори праці, сировини, засобів виробництва, матеріалів).

Наступним етапом розвитку категорії «виробництва» можна вважати дослідження Ф.Тейлора. Він сформулював принципи організації виробництва і розробив на їх основі систему, що отримала назву «наукове управління». Саме Ф.Тейлор зробив ряд досліджень, пов'язаних із питаннями техніки і технології виробництва, висунув

прогресивні ідеї і положення, які внесли вагомий вклад у розвиток виробництва. Праці вченого змінили погляди на виробництво та його роль, оскільки в них визначалося, що головним елементом у системі економічного розвитку виступає не виробництво, а процес його організації. Термін «організація виробництва» означає не нову систему у науці, а новий методичний підхід, який характеризується тим, що ставить питання про рішення, за допомогою яких можна оптимально реалізувати цілі економіки і виробництва. І тому починаючи з початку ХХ сторіччя, наукове дослідження відбувається у напрямку вивчення категорії «організація виробництва».

Дослідження Ф.Тейлора широко використовувались і розвивалися у 20-30-і роки ХХ сторіччя його послідовниками Г.Л.Ганттом, Ф.Б.Гільбертом, К. Кнеппелем. На базі наукової теорії Ф.Тейлора Г.Л.Гантт розробив систему графіків для планування і обліку виробництва; К.Паркхорс описав схеми організації виробництва; Ф.Гільберт розробив методіку мікроаналізу руху, що стало основою для наукового дослідження організації робочих місць на виробництві; К.Кнеппель розглянув питання практичного застосування принципів наукової організації виробництва.

У дослідженнях відомого американського вченого Г.Емерсона розглядаються питання раціональної організації праці не лише як окремого виконавця, а як цілісної діяльності людини з погляду максимальної ефективності, що передбачає оптимальне співвідношення між витратами і результатами.

Одночасно з ним свій внесок у розвиток науки про організацію виробництва здійснив французький дослідник А.Файоль, котрий сформував систему управління виробництвом, що базувалася на відокремленні функцій: технічних, комерційних, фінансових, облікових, адміністративних, управлінських.

Серед вагомих досліджень ролі виробництва в економіці слід назвати також наукові праці Вейрманна і Шенитца. У своїх працях вони вперше відзначили, що наука про виробництво повинна бути спрямована на пізнання і носити практичне значення.

Свєген Шмаленбах у 1926 році у власній науковій праці визначає сутність емпірико-реалістичного напрямку вчень про виробництво. Він вважає, що головною метою виробництва є максимізація рентабельності його діяльності, але таким визначенням він звужує значення та роль виробництва в економіці.

Відповідно до теорії Фритца Шмидта і Вільгельма Ригера виробництво передбачає процес пізнання або систематичне дослідження емпіричних виробничих проблем. Дане визначення не передбачає дослідження самого процесу виробництва, а трактує виробництво як складову ринкової економіки.

Відомим дослідником В.Ратенау було сформульовано нові концепції у виробництві через примусову спеціалізацію підприємств, розширену до державних масштабів типізацію і стандартизацію.

Г.Форд у 1913 році вперше описав і запровадив методи організації безперервного потокового виробництва в машинобудуванні. Завдяки цьому було підтверджено провідну роль виробництва і розвитку економіки у цілому.

Значний вклад у теорію і практику дослідження виробництва вніс російський науковець А.К.Гастев, сформулювавши ряд правил щодо організації операцій на виробництві.

К.Адамецьки став основоположником теорії побудови виробничих процесів у часі шляхом розробки графіків руху деталей за операціями і визначення формули для розрахунку операційного циклу.

Для розв'язання більшості завдань виробництва велике значення має вдосконалення праці, на думку Г.Х.Попова. Саме тому в основу його наукових досліджень покладені питання вдосконалення організації трудового процесу через раціоналізацію інструментів і засобів праці.

Серед науковців, які внесли вагомий вклад у розробку теорії і практики організації виробництва, слід відзначити П.М.Керженцева, який розробив основні принципи виробництва і наукової організації праці; П.Крепіша і Л.Гальперіна, котрі удосконалили оперативне планування виробництва на основні застосування економіко-математичних методів; О.І.Непорента, який сформулював наукову теорію організації виробничого процесу у часі; Л.Барташов і С.Митрофанов теоретично дослідили проблеми створення і впровадження нової техніки на виробництві; С.А.Сател, котрий вперше відзначив необхідність комплексного рішення конструктивних, технологічних, організаційних, експлуатаційних та економічних проблем виробництва.

З середини ХХ сторіччя виробництво як елемент економіки займає панівну позицію,

яка зумовлюється новими підходами в інституціоналізмі. Саме Дж.Гелбрейт та Дж.Белл доводять, що головною рушійною силою суспільного прогресу є впровадження досліджень науки і техніки у виробництво.

Висновки. Отже, проведені теоретичні дослідження ролі виробництва в економіці та методів організації виробництва дозволили визначити об'єкт пізнання з двох сторін: екзистенціальної та логічної. Виходячи з цього, теоретичне дослідження повинно вестися у двох напрямках об'єкта пізнання, щоб досягти пізнання виробничого процесу, тобто знайти закономірності, яким цей процес відповідає.

Обмеженість емпірично-реалістичної теорії полягає в тому, що за її допомогою можна пояснити лише прості процеси, які відбуваються у виробництві. Враховуючи те, що виробництво - це комплекс взаємопов'язаних елементів, доцільним є виявлення та обґрунтування причинних взаємозв'язків. Тому найефективнішим для визначення впливу усіх взаємозв'язків у виробництві стає дедуціювання моделей цих зв'язків. Таким чином сутність виробництва буде розглянута у повному обсязі.

Більшість вчених 60-80-х років минулого сторіччя визначала сутність дефініції «організація виробництва» за двома напрямками: наука, яка вивчає дії і прояви об'єктивних економічних законів у виробничо-господарській діяльності підприємства; раціональне поєднання у просторі і часі особистих і речових елементів виробництва у різних цілях [2,с.16].

У 1956 році Інститут організації виробництва у США офіційно прийняв таке визначення організації виробництва: «наука про організацію виробництва охоплює проектування, вдосконалення і здійснення на практиці інтегральних систем, які включають людей, матеріали, обладнання». На жаль, дане визначення не можна вважати повним, оскільки воно не охоплює дію економічних законів, які значно впливають на діяльність підприємства, а відповідно і організацію виробництва.

О.Віханський, Г.Кожекин, Р.Фатхутдинов визначають організацію виробництва як координацію та оптимізацію у часі і просторі усіх матеріальних і трудових елементів виробництва у цілях досягнення у визначені терміни найбільшого виробничого результату з найменшими витратами. Під час організації виробництва не завжди можна вдатися до застосування процесу оптимізації, оскільки він передбачає вибір найкращої з можливих альтернатив, оскільки існують певні рішення, які є несумісними або взаємовиключними, але результат, який передбачається у разі їх впровадження, повністю відповідатиме цілям виробництва і меті діяльності підприємства.

Н.І.Новицький вважає, що організація виробництва - це система умов і факторів раціонального узгодження дій робітників підприємства при використанні предметів і засобів праці у виробничому процесі на підставі застосування знань у сфері техніки, економіки та соціології аналітичних прийомів і сучасного досвіду, спрямованих на досягнення поставлених цілей з випуску визначених продуктів праці відповідної якості і кількості [3,с.15]. Визначаючи таким чином механізм організації виробництва, Н.І.Новицький надає провідну роль при реалізації даного процесу робітникам, не враховуючи зовнішній вплив на підприємство.

Провівши дослідження еволюційного розвитку ролі виробництва в економіці, слід відзначити, що виробництво як категорія передбачає реалізацію процесу, де взаємодіють робоча сила, засоби і предмети праці з метою створення продукції, виконання певних робіт або надання послуг, але при формуванні ряду наукових теорій (Ф.Тейлора та Г.Форда) акцент робиться не на виробництво як категорію і відповідно його значення і роль в економіці, а на організацію виробництва. Виходячи з аналізу ряду наукових праць, можна сформулювати два погляди на виробництво. Ідеї А.Сміта, Д.Рікардо, К.Маркса, Ф.Енгельса визначають переважачу роль виробництва в економічному розвитку саме через поєднання економічних і соціальних наслідків процесу виробництва.

Водночас Ф.Тейлор, Г.Форд, А.Файоль, К.Адамецьки, Є.Сатель та інші вважають, що не виробництво як процес, а процес організації виробництва відіграє провідну роль у розвитку економіки, оскільки саме від ефективної організації виробництва через планування, впровадження нової техніки, підвищення продуктивності праці, типізацію, стандартизацію, раціоналізацію праці виробництво створює економічний, бюджетний і соціальний ефект. У той же час погляди другої групи науковців, які вважають саме організацію виробництва рушійним мотивом розвитку економіки, поділяються на діаметральні підходи.

У працях Ф.Тейлора, А.Файоля, К.Адамецьки організація виробництва розглядається через систему наукового управління, яка базується на вивченні елементів часу, встановленні щоденного завдання, розробки преміальних систем заробітної плати, організації системи постачання, тобто система спрямована на управління організацією виробництва через координування діяльності інших осіб, направлена на досягнення

результатів. Починаючи з 20-30-х років ХХ сторіччя у наукових працях О.Розмировича, П.Керженцева, П.Крепиша, Б.Карценбогена, Є.Сателя організація виробництва розглядається через створення і впровадження нової техніки, впровадження техніко-економічного планування, форми руху процесу виробництва в часі, що фактично формує менеджмент організації виробництва, тобто діяльність, спрямовану на досягнення певних передбачених цілей шляхом раціонального використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

На підставі пізнання сутності виробництва та організації виробництва та зважаючи на переміщення акцентів у напрямку останньої категорії, автор дотримується думки ряду науковців з приводу панівної ролі в економіці організації виробництва. Саме тому на сучасному етапі роль та ефективність виробництва в економіці розглядається через його організацію. Суттєвий вклад у розвиток сучасної теорії організації виробництва зробили такі вчені, як: Л.Д.Плоткін, О.К.Янушкевич, Н.І.Новицький, Г.Вьойе, У.Деринг, О.І.Волков, котрі інтенсивно розвивали теоретичні підходи до потокових методів, групового та автоматичного виробництва, організації процесу виробництва в часі, оперативного планування виробництва. Але треба підкреслити, що, незважаючи на велику кількість досліджень з даного приводу, дотепер не існує у науковій літературі однозначного трактування понять «організація виробництва» і «виробництво» та визначення вирішальної ролі в розвитку економіки одного з них.

Тому автор на підставі проведеного наукового дослідження й узагальнення концептуальних підходів до питань виробництва та організації виробництва вважає за доцільне сформулювати визначення цих категорій. Організація виробництва - це система факторів виробництва, яка взаємодіє через технологічні контури відтворення з метою досягнення поставлених цілей на підставі дії економічних законів, а виробництво - це процес виготовлення певної продукції або послуги. Виходячи з цих визначень, формується їх функціональне призначення, оскільки організація виробництва базується та поглинає категорію «виробництво».

Джерела та література:

1. Курочки А.С. Организация производства: Учеб. пособие. - К.: МАУП, 2001. - 216 с.
2. Плоткін Я.Д., Янушкевич О.К. Організація і планування виробництва на машинобудівельному підприємстві: Навч. видання. - Львів: Світ, 1996. - 352 с.
3. Новицький Н.І. Организация производства на предприятиях. Учеб.-мет. пособие. - М.: Финансы и статистика, 2001. - 392 с.
4. Мірошник Л.Г. Економіка розвитку. - Суми: Університетська книга, 2000. - 450 с.
5. Прыкин Б.В. Технико-экономический анализ производства: Учебник для вузов.-М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. - 399 с.

***Ірина Кичко,
Віталіна Нічога***

МІСЦЕ ЗАОЩАДЖЕНЬ НАСЕЛЕННЯ У ВИРІШЕННІ СОЦІАЛЬНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ РЕГІОНУ

Процес акумулювання заощаджень завжди був невід'ємною складовою частиною інвестиційного процесу, адже заощадження - це вагоме джерело інвестиційних ресурсів[1]. Світова практика свідчить, що заощадження саме приватного сектора є найважливішим джерелом фінансування економіки. Вони становлять вагомий чинник економічного зростання в періоди криз національного виробництва [2].

На сучасному етапі розвитку України зростання заощаджень населення набуває все більшого значення. При цьому виділяють економічні, фінансові, соціальні, політичні аспекти цього процесу. Економічне значення заощаджень полягає в тому, що вони дають потужні додаткові стимули до праці, збільшення її продуктивності, професійної якості[3]. Враховуючи те, що соціальний розвиток України супроводжується нагромадженням гострих проблем життєдіяльності, варто акцентувати увагу також і на соціальних наслідках процесу заощаджень.

Природу виникнення і потребу в заощадженнях широко вивчали економісти в різні

часи у багатьох країнах. Вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробили В.Беренс, Дж.Кейнс, І.Фішер, М.Фрідмен, Р.Солоу та інші. Вивчення моделей поведінки споживачів, розроблених цими вченими, дає можливість порівняти різні підходи в аналізі закономірностей споживання і природи заощаджень.

Природу заощаджень всебічно досліджували і радянські економісти. А.Н.Воронов, А.П.Гнутов, Г.С.Ткаченко, А.Я.Ілініч розглядали заощадження як невикористану на поточні споживчі потреби частину особистого доходу. Вони наголошували на трудовому характері заощаджень і акцентували увагу на мотивах утворення і формах існування останніх [4].

Дана проблема досить широко розглядається і колом вітчизняних науковців, серед яких варто виділити М.Савлука та М.Паламарчука. Так, М. Паламарчук детально досліджує ошадну справу як суспільну діяльність, пов'язану із заощадженням, накопиченням і використанням грошей. М.Савлук провів ґрунтовне дослідження питання зростання довіри населення як чинника ефективної банківської діяльності.

Тема заощаджень висвітлюється здебільшого тільки на загальнодержавному рівні, проте не буде зайвим проаналізувати місце та вплив заощаджень приватного сектора на соціально-економічний розвиток окремого регіону.

Предметом дослідження у розрізі даної статті, поряд із вивченням заощаджень як ресурсу фінансового ринку, є динаміка заощаджень населення Чернігівської області на рівні Чернігівського обласного управління ВАТ «Ошадбанк» та її вплив на активізацію інвестиційних процесів та вирішення головних соціальних проблем регіону.

На сьогодні населення Чернігівської області через слабкий розвиток фінансового ринку використовує банківські депозити як найдоступніший метод розміщення заощаджень [5]. Проте й цим інструментом населення буде користуватися лише за достатньої довіри до банківських установ. За її відсутності заощадження зберігатимуться у вигляді готівки чи спрямовуватимуться у тіньовий сектор, або ж будуть дробитися на декілька вкладів з метою зменшення ризику втрат у разі банкрутства чи ліквідації банку. Звісно, за таких умов ні про яке інвестування економіки не може бути й мови, адже з фінансового обороту випадатимуть величезні грошові ресурси, позбавляючи країну, зокрема регіон, стійкого джерела зростання.

Перевагою Ошадбанку як державної установи є те, що він здійснює фінансові відносини між державою і більшістю населення і тому заручається державною підтримкою, а саме - гарантування державою, як власником банку, виплати вкладів[6]. Поряд з цим ВАТ «Ошадбанк» - одна з найбільших фінансово-кредитних установ України, що надає повний спектр банківських послуг. За підсумками 2004 року, банк зберіг свої позиції в десятці провідних банків і залишився в числі лідерів за обсягом вкладів населення (станом на 01.07.2004 р., сума строкових депозитів фізичних осіб становила 1,13 млрд.грн.; найбільша сума строкових депозитів у Приватбанку - 3,32 млрд.грн.)[7].

ЧОУ ВАТ «Ошадбанк» на банківському ринку регіону як за кількістю вкладників, так і за сумою вкладень, посідає провідне місце. Згідно з річним звітом ЧОУ ВАТ «Ошадбанк» на долю обласного управління припадає 13,7% загальної суми депозитів області. При цьому підтверджується фінансове значення заощаджень, адже відбувається формування одного із основних джерел надходження коштів на фінансовий ринок.

Аналіз депозитних операцій банку свідчить про те, що залишки заощаджень фізичних осіб за рік зросли на 4542,9 тис. грн. і на 01.01.2005 р. досягли 79921,8 тис. грн., що становить 79,0% від усіх залучених коштів. При цьому вклади до запитання збільшилися на 3025,5 тис. грн. і на 01.01.2005 р. становили 52938,4 тис. грн., а строкових - на 1517,4 тис. грн. і досягли 26983,3 тис. грн. При цьому переважають довгострокові депозити, частка яких - 17110,5 тис. грн. Простежується стійка тенденція до зростання вкладів населення до ошадних установ Чернігівської області, адже за період з 01.01.2005 р. до 01.11.2005 р. їх обсяг збільшився на 49251,7 тис. грн. і на 01.11.2005 р. становив уже 129173,4 тис. грн. При цьому приріст за поточними вкладами досяг 41075,1 тис. грн., а за строковими - 8176,6 тис. грн. Станом на 01.11.2005 р., вклади в національній валюті становили 122312,1 тис. грн., їх приріст з 01.01.2005 р. - 48621,3 тис. грн., а в іноземній валюті - 68613 тис. грн., приріст відповідно - 630,3 тис. грн.

На залучення коштів у 2004 році значний вплив мали ажіотажні настрої населення протягом листопада-грудня. Незначний відтік вкладів населення, спричинений попитом на готівкові кошти, було призупинено напередодні 2005 року. На сьогодні ж ці процеси стабілізувалися і намітилися позитивні зрушення у системі банківських вкладів, на що в першу чергу вплинуло зміцнення довіри населення до банківської системи в цілому.

Це підтверджує можливість впливу політичних подій на структуру та динаміку заощаджень.

Якщо порівнювати показники діяльності ЧОУ ВАТ «Ощадбанк» з консолідованими показниками ВАТ «Державний ощадний банк України», то залишки заощаджень фізичних осіб в установах банку зросли за рік на 16,6 млн. грн. і на 01.01.2005р. становили 3459,7 млн. грн., причому залишки поточних вкладів зменшилися на 9,5 млн. грн. і на 01.01.2005 р. сягали 2296,8 млн. грн., а строкових - збільшилися на 26,1 млн. грн. і становили - 1162,9 млн. грн. [8].

Вирішення соціальних та економічних проблем регіону значною мірою залежить від ефективності діяльності банків. Оскільки вони є основними фінансово-кредитними установами, то здійснюють інвестування економіки в основному через систему кредитування суб'єктів господарювання. З цього погляду доцільно проаналізувати діяльність банків за кредитними операціями.

Обсяг кредитних вкладень Ощадбанку зріс у порівнянні з попереднім роком на 17967 тис. грн. і на 01.01.2005 р. становив 68509 тис. грн. На загальнодержавному рівні Ощадбанк надав на 2829352 тис. грн. кредитів, або на 9% більше порівняно з 2003 роком, а саме - на загальну суму 33968227 тис. грн. Це очевидно, адже інтенсивніший ріст вкладів населення регіону вплинув на збільшення ресурсної бази банку (вклади фізичних осіб є основною частиною пасивів Ощадбанку), а звідси - на нарощення кредитних ресурсів.

Станом на 01.01.2005р. кредитні вкладення всієї банківської системи Чернігівської області на соціально-економічний розвиток регіону становили 955 млн. грн. (1,1% всіх кредитних ресурсів економіки України) [9]. Таким чином, на долю Ощадбанку припадає близько 7% загального обсягу кредитів суб'єктам господарювання в області.

Структура кредитів ЧОУ ВАТ «Ощадбанк» за видами економічної діяльності відображена в таблиці 1.

Таблиця 1
Структура кредитів Ощадбанку за видами економічної діяльності станом на 01.01.2005 року

(тис. грн.)

Вид економічної діяльності	01.01.2004 р.	Питома вага (%)	01.01. 2005 р.	Питома вага (%)
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	20559	40,68	19316	28,19
Добувна та обробна промисловість	407	0,81	0	0,00
Харчова промисловість	82,15	16,25	9584	13,99
Металургія	136	0,27	230	0,34
Видавнична справа, поліграфічна промисловість, відтворення друкованих матеріалів П	149	0,30	149	0,22
Гумова та пластмасова промисловість	80	0,16	80	0,12
Громадська діяльність	36	0,07	100	0,15
Діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту	231	0,46	686	1,00
Кредити, надані фізичним особам	13920	27,54	33711	49,21
Інші види	6809	13,46	4653	6,78
Усього	50542	100,0	68509	100,0

* За даними Річного звіту ЧОУ ВАТ «Ощадбанк»

Таким чином, незважаючи на зменшення обсягу кредитування деяких галузей виробничої сфери, спостерігається тенденція до росту кредитування окремих галузей невиробничої сфери (громадська діяльність, діяльність у сфері відпочинку, розваг, культури та спорту) та кредитування фізичних осіб.

У цілому, банк надав на розвиток сільського господарства кредитів на суму 19316 тис. грн. станом на 01.01.2005 р., або 28,19 % від усього обсягу кредитних вкладень. Проте на 01.01.2004р. ця цифра становила 20559 тис. грн. (40,68%). Отже, спостерігається

зменшення як у абсолютному, так і у відносному вираженні даних кредитів. На 01.01.2005р., порівняно з попереднім роком, обсяг кредитних вкладень збільшився у харчову, металургійну промисловість, взагалі не кредитувалися галузі добувної та обробної промисловості, не змінилися вкладення у видавничу справу, гумову та пластмасову промисловість (149 тис. грн. і 80 тис. грн. відповідно).

Кредитні вкладення Ощадбанку у громадську діяльність та діяльність у сфері відпочинку, розваг, культури та спорту збільшилися за рік на 64 тис. грн. та 455 тис. грн. відповідно і на 01.01.2005 р. становили 100 тис. грн. та 686 тис. грн. (станом на 01.01.2005 р. - 0,15% та 1% відповідно від обсягу кредитів). Відбулося зниження порівняно з 2003 роком кредитів у сферу послуг.

Найбільше ж у структурі кредитів за видами економічної діяльності ЧОУ Ощадбанку займають кредити, надані фізичним особам. Вони становлять 33711 тис. грн. (49,21%) станом на 01.01.2005 р., що на 19791 тис. грн. більше, ніж у попередньому році.

Аналіз економічного становища регіону свідчить, що обсяги виробництва сільського господарства Чернігівської області порівняно з 2003 роком зросли на 16,9%, у сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності - на 43,0%, у господарствах населення - на 4,1%.

Промисловими підприємствами за рік вироблено продукції на 9,9% більше, ніж у 2003 році. Приросту досягнуто на підприємствах добувної (на 12,5%) та обробної (на 10,3%) промисловості. Підприємствами сфери послуг та їх структурними підрозділами в 2004 році вироблено послуг на замовлення споживачів на загальну суму 624,3 млн. грн. проти 518,7 млн. грн. у 2003 році. Найбільша частка, як і рік тому, припадає на послуги пошти та зв'язку (31%), транспорту (28%).

За підсумком, фінансовий результат суб'єктів господарювання від звичайної діяльності до оподаткування всієї сукупності підприємств області за 2004 рік становив 173,0 млн. грн. Прибуток одержали 63,4% загальної чисельності підприємств [10].

При вирішенні соціальних проблем регіону Ощадбанк приносить населенню додатковий дохід, забезпечує страхову захищеність сімейних господарств від форс-мажорних обставин, підвищує якість задоволення потреб населення, що пов'язано з появою нових товарів і послуг вищої якості за період зберігання заощаджень.

У 2004 році номінальна заробітна плата одного штатного працівника області становила в середньому 438 грн. за місяць (у 2003 р. - 342 грн.). Сума несплаченої заробітної плати працівникам діючих підприємств становила на 1 січня поточного року - 9,6 млн. грн. Станом на 1 січня 2004 р. її розміри зменшилися на 46%. Найбільша заборгованість спостерігалась у промисловості (51,5% від загальної суми) та в сільському господарстві (26,6%).

Чисельність громадян, які отримали статус безробітних, на початок 2004 р. становила 26,2 тис. осіб, що на 1 тис. осіб (3,7%) менше, ніж на початок 2004 р. Кількість же наявних населення Чернігівської області на 1 січня 2005 р. становила 1187,7 тис. осіб.

Динаміка доходів та витрат населення регіону відображена в таблиці 2.

Таблиця 2

Доходи та витрати населення Чернігівської області (млн. грн.)

	2001	2002	2003	2004
Доходи	3776	4298	5050	6136
Заробітна плата	1384	1607	1963	2232
Прибуток та змішаний дохід	962	1039	1173	1407
Доходи від власності, одержані	109	123	135	144
Соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти	1321	1529	1779	2353
Витрати та заощадження	3776	4298	5050	6136
Придбання товарів та послуг	3119	3250	3767	4606
Доходи від власності, сплачені	1	2	11	23
Поточні податки та доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	185	237	308	299
Нагромадження нефінансових активів	38	13	109	101
Приріст фінансових активів	433	796	855	1107
Наявні доходи	2962	3419	3690	4863
У розрахунку на одну особу, грн.	2376,7	2769,2	3256,6	4061,9
Реальні наявні доходи, відсотків до попереднього року	-	118,4	110,3	111,0

* Джерело: Статистичний щорічник «Чернігівщина-2004»

Наведені дані таблиці 2 показують, що доходи населення збільшилися за рік на 1086 млн. грн. і досягли у 2004 р. 6136 млн. грн. Нагромадження нефінансових активів зменшилися на 8 млн. грн., але приріст фінансових активів становив 1107 млн. грн. у 2004 р., порівняно з 855 млн. грн. у 2003 р. Наявні доходи у розрахунку на одну особу збільшилися на 805,3 грн. порівняно з 2003 р.

Аналіз роботи господарського комплексу області у 2004 р. свідчить про закріплення позитивних тенденцій у соціально-економічному розвитку. І хоча наявних банківських депозитів поки що недостатньо для інвестиційних потреб економіки регіону, можна спрогнозувати, що й надалі відбуватиметься приріст вкладів населення у банківську систему, зокрема в установи Ощадбанку.

Як висновок можна зазначити:

1) за рахунок зростання пасивів банківського сектора Чернігівської області, зокрема Ощадбанку, відбувається формування заощаджень - одного із основних джерел надходження коштів на фінансовий ринок регіону;

2) серед причин нарощення темпів розвитку виробничих і невиробничих галузей регіону є збільшення кредитів, наданих фінансово-кредитними інститутами;

3) стрімке зростання заощаджень населення в ЧОУ ВАТ «Ощадбанк» дало можливість підвищити обсяги кредитування фізичних осіб та таких галузей, як харчова промисловість, металургія тощо;

4) враховуючи зміну акцентів у фінансово-бюджетній політиці, направлених на активізацію пошуку спеціальних джерел фінансування невиробничої сфери, важливою є тенденція до росту кредитування галузей невиробничої сфери (громадська діяльність, діяльність у сфері відпочинку, розваг, культури та спорту);

5) соціальним аспектом заощаджень банківської системи Чернігівської області є отримання додаткового доходу, підвищення страхової захищеності фізичних осіб від непередбачених обставин, покращення якості задоволення потреб населення;

6) стабілізація попиту і пропозиції на фінансовому ринку, збільшення притоку фінансових ресурсів порівняно з їх відтоком свідчить про підвищення довіри населення до фінансово-кредитних установ і підтверджує політичний аспект заощаджень.

Джерела та література:

- 1 Мельник О. Заощадження населення як джерело інвестицій // Банківська справа. - 1999. - № 3. - С. 66 - 67.
- 2 Кожель Н. Основні тенденції змін у структурі вкладів на українському депозитному ринку як свідчення зміцнення довіри до банків // Вісник НБУ. - Листопад 2004. - С. 43-45.
- 3 Савлук М. Грошові заощадження населення як ресурс фінансового ринку // Роль грошових заощаджень населення в розбудові економіки України. - К.: КНЕУ, 2002. - С. 8-15.
- 4 Перекуємо заощадження на інвестиції // Фондовий ринок. - 2000 р. - № 26. - С. 2-4.
- 5 Савлук М. Довіра населення як чинник ефективної банківської діяльності // Вісник НБУ. - Серпень 2003. - С. 8 -10.
- 6 Паламарчук М. Ощадній справі - масштабність і ефективне функціонування // Банківська справа. - 1998. - № 2. - С.3 - 7.
- 7 Бюлетень НБУ. - 2004. - № 8. - С. 25 - 26.
- 8 Державний Ощадний Банк України. Річний звіт. - 2004. - 36 с.
- 9 Бюлетень НБУ. - 2005.- № 9.- С.74 -120.
- 10 Статистичний щорічник «Чернігівщина-2004». - Чернігів: Держкомстат України, Головне управління статистики у Чернігівській області. - 490 с.

Володимир Іванець

●

КОНЦЕПЦІЯ ЗОВНІШНІХ І ВНУТРІШНІХ ФАКТОРІВ ЗАГРОЗ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Концепція визначає систему поглядів на проблему впливу зовнішніх і внутрішніх факторів загроз на систему безпеки підприємства на різних рівнях та етапах виробничої діяльності, а також на діяльність механізму забезпечення безпеки, формування політики

та стратегії безпеки підприємства. Ця концепція стосується всіх учасників процесу забезпечення безпеки, починаючи від керівництва і співробітників підприємства до професіональних спеціалістів та користувачів (постачальники, споживачі, партнери, клієнти), що підкреслює її значимість у всій злагодженій комплексній системі безпеки суб'єкта господарювання [1, ст. 10].

Як показала практика діяльності підприємництва, цей процес впливу зовнішніх і внутрішніх факторів загроз необхідно постійно враховувати нарівні з усіма видами безпеки (особиста, колективна, економічна, інформаційна), які тісно взаємопов'язані і переплетені, оскільки не можна окремо розглядати деструктивні соціальні сили без врахування технічних, інформаційних чи природних факторів [2, ст.7].

Будь-який суб'єкт господарювання у ринковому середовищі здійснює комерційну діяльність і вступає у певні відносини з державними органами, банками, постачальниками і споживачами. У процесі фінансово-господарської діяльності виникають зовнішні та внутрішні фактори загроз безпеки підприємства і необхідність виконання зобов'язань підприємства з визначеними термінами їх виконання, порушення яких веде до придбання підприємством репутації ненадійного партнера, неплатоспроможного або неспроможного, що завдає збиток своїм кредиторам. І сучасна трансформація економічних відносин від планової до ринкової схеми продовжується на фоні значної кризи практично усіх сфер та галузей господарювання з появою великої кількості підприємств-банкрутів. У цій ситуації система управління підприємством повинна відповідати умовам і вимогам ринкової економіки, зокрема, забезпечувати відповідність внутрішнього середовища підприємства стану зовнішнього середовища. Сама ідея визнання взаємозв'язків і взаємозалежних елементів, підсистем і всієї системи управління підприємством в цілому з зовнішнім середовищем давно визнана в управлінській науці. Таким чином, економічна безпека підприємства розглядається у ширшому аспекті - як можливість забезпечення його стійкості в різноманітних умовах зовнішнього середовища, у тому числі несприятливих умовах з усіма видами зовнішніх загроз безпеки підприємства, незалежно від характеру їх впливу на діяльність підприємства, масштабу і характеру внутрішніх змін (тобто впливу внутрішніх факторів загроз безпеки підприємства) [3, ст.7; 4, ст.64, 69].

Вплив зовнішніх і внутрішніх факторів загроз безпеки підприємства слід розглядати у поєднанні і в прямій залежності від глобальних змін, що відбуваються у нашому суспільстві. Прийняття управлінських рішень у комплексній системі безпеки щодо механізму забезпечення безпеки (закони, правові норми, спонукаючі мотиви і стимули, методи, заходи, сили та засоби) та формування політики безпеки (цілі і завдання, функції, принципи та стратегія) є невід'ємною перемінною складовою часу дії зовнішніх і внутрішніх загроз на об'єкти їх впливу. Безперервний і невинний процес впливу загроз вимагає найраціональніших сучасних форм, методів, способів і шляхів створення, удосконалення і розвитку системи безпеки, постійного управління нею, контролю, виявлення її вузьких місць і потенційних загроз підприємству. Ефективність відбиття постійного тиску комплексу зовнішніх і внутрішніх загроз може бути досягнута лише при комплексному використанні всього арсеналу засобів захисту і протидії у всіх структурних елементах виробничої системи і на всіх етапах технологічного циклу. І ніяка комплексна система безпеки (КСБ) не зможе забезпечити необхідного рівня безпеки без відповідної підготовки персоналу підприємства і користувачів та дотримання ними всіх встановлених правил, направлених на забезпечення безпеки у протистоянні найдосконалішим видам загроз [1, ст. 10-11; 2, ст. 43-45].

Звідси випливає необхідність визначення і прогнозування можливих комплексних з боку конкурентів чи поодиноких загроз як основи для обґрунтування, вибору і реалізації адекватних захисних заходів стосовно персоналу чи щодо матеріальних ресурсів, фінансів та інформації відповідно до вимог, принципів і завдань безпеки діяльності підприємства [1, ст. 17-22].

Невблаганна хода економічного розвитку суспільства з її постійними зовнішніми, внутрішніми, кримінальними та стихійними загрозами підприємницькій діяльності потребує одночасно від КСБ підприємства виконання безпосередньо нею своїх обов'язкових упереджувально-профілактичних та оперативно-інформаційних функцій. Відповідно, система безпеки вимагає здійснення заходів загального забезпечення безпеки діяльності підприємства, спеціальних заходів і заходів загальнодержавної безпеки з урахуванням політичної, економічної та соціальної ситуації в Україні. Стратегічний

розвиток підприємства в ринковій економіці зазнає впливу політичної спрямованості та стратегії певних політичних сил країни, процесів політичної кризи, банкрутств. Сьогоднішні особливості економіки України значним чином звужують ринок діяльності підприємства, примушують його до агресивнішої поведінки у гострій конкурентній боротьбі за клієнтів, сфери діяльності із застосуванням методів недобросовісної конкуренції, зумовлюють необхідність пошуку нових підходів і технологій виробництва, що поступово зазнають трансформації відповідно до змін економічних умов у країні, основною ознакою яких є підвищення ризику проведення будь-яких комерційних операцій.

Складність соціальної ситуації доповнюється зубожінням значної частини населення, безробіттям, що є однією із умов зростання злочинності у пропорції 1 до 5, та певною недосконалістю правової бази з питань безпеки підприємства. Сучасна кримінальна ситуація в Україні залишається загрозливою. Основу всіх злочинів становлять такі, що мають корисливу мету, і половина з них має економічну спрямованість та здійснюється протягом тривалого в рамках легальної господарської діяльності часу. Йде зрощування економічної злочинності з кримінальною з метою оволодіння ресурсами підприємства, проникнення до його керівництва та управлінської ланки [6, ст. 8-11; 8, ст. 56].

Допущені на початковому етапі реформ помилки в економічній, воєнній, правоохоронній та інших сферах державної діяльності, послаблення системи державного контролю і відсутність наступальної соціальної державної політики, зниження духовно-морального рівня суспільства - все це об'єктивні фактори загрози криміналізації суспільства і господарської діяльності.

Крім кримінальних зовнішніх і внутрішніх загроз, у поєднанні з ним є низка специфічних факторів, що негативно відображається на економічній безпеці підприємства в Україні, а саме:

- перевага політичних інтересів над економічними та лобювання інтересів зарубіжних виробників;

- несприятлива для підприємця економічна політика держави, що виявляється в маніпулюванні з метою регулювання економіки обліковою ставкою, валютним курсом, ставками митного тарифу і податків;

- високий рівень інфляції і штучно знижений курс гривні;

- виснаження природних ресурсів і погіршення екологічної ситуації; руйнування науково-технічного потенціалу країни веде до зниження якості досліджень, втрати паритетності та відтоку наукових висококваліфікованих фахівців за кордон на стратегічно важливих для держави напрямках науково-технічного прогресу, до деградації науковоміких виробництв, зниження технічного рівня матеріального виробництва і примітивізації виробничих технологій, зростання вірогідності техногенних катастроф та залежності українських підприємств від провідних країн світу;

- невирішеність соціальних проблем, як зовнішній фактор загроз - низький рівень доходів, безробіття, плинність кадрів та інше, що, як внутрішній фактор загроз, суттєво знижують ступінь відповідальності працівників підприємства до збереження та імовірного продажу секретів підприємства; майнова диференціація населення, безконтрольне розшарування суспільства на вузьке коло багатих і переважну масу незабезпечених громадян з наростанням соціальної напруги;

- руйнування господарських зв'язків; необов'язковість і безвідповідальність суб'єктів господарювання усіх видів;

- підсилення конкурентної боротьби за українські ринки з боку як вітчизняних внутрішніх, так і з боку закордонних зовнішніх виробників;

- розмах промислового і комерційного шпигунства з боку різних структур з використанням методів особистого і технічного проникнення до комерційної таємниці;

- збереження високого рівня криміналізації економіки взагалі та поширення випадків укладання кримінальними структурами протиправних зовнішньоекономічних договорів з метою відмивання «брудних» грошей і вивозу їх за кордон;

- установка контролю з боку кримінальних структур над багатьма суб'єктами господарської діяльності різних секторів економіки; економічна корупція; недієздатність правоохоронних органів; роздутий управлінський апарат;

- відсутність реального господарського права та недосконалість чинного законодавства, що регулює відносини в сфері підприємництва, зокрема, у сферах

ліцензування, оподаткування, банкрутства;

- відсутність єдиної стратегії забезпечення безпеки підприємництва та цивілізованих юридичних гарантій для реалізації комерційних інтересів;

- високий рівень монополізації ринку;

- відсутність досвіду в українському бізнесі у розробці та реалізації засобів і методів захисту власної економічної безпеки, відсутність досвідчених фахівців-професіоналів;

- загроза фізичному здоров'ю населення у всіх сферах господарської діяльності через кризовий стан охорони здоров'я, освіти і науки, слабкий соціальний захист людей, що призвело до різкого скорочення середньоочікуваної тривалості життя людини, зниження рівня здоров'я нації, деформації її демографічного і соціального складу, руйнування генофонду України, підризу дієздатної основи розвитку виробництва і формування дієздатної армії, особливо на селі, послаблення основного елементу суспільства - сім'ї [5, ст. 17-18; 7, ст.14-15; 8, ст. 54-55; 9, ст. 40-41].

Факторами зовнішніх загроз прямого впливу на безпеку підприємства є:

- зміна законодавства, що регулює економічні відносини партнерів;

- непередбачувані дії органів державного управління і самоврядування через наявність відповідних прав монополю вирішувати спірні питання, беззаперечно отримувати будь-яку інформацію про підприємство, практично без особливих підстав проводити численні перевірки діяльності підприємства, неправомірно вилучати документи з грифом КТ і т.і.;

- клієнти, партнери, консультанти, радники, аудиторі через неврегульовані відповідними нормативно-правовими документами взаємовідносини з ними та порушення ними зобов'язань з договорів;

- реклаमाції і штрафи за браковану продукцію;

- особи, що займаються промисловим шпигунством і детективною діяльністю, та створення ними на підприємстві каналів витоку конфіденційної інформації, проведення активів, психологічних і ідеологічних диверсій (необґрунтовані чутки і т.п.);

- незаконні дії конкурентів (переманювання і підкуп співробітників, компрометація співробітників та діяльності підприємства з використанням повноважень державних, правоохоронних органів та ЗМІ);

- інфляція, зміна податкової політики і цін;

- недобросовісні конкуренція і реклама, корупція, рекет та інші протизаконні дії кримінальних структур;

- розкрадання матеріальних цінностей і коштів особами, що не працюють на підприємстві;

- форс-мажорні обставини (стихійні загрози, ЗМІ через безконтрольне отримання інформації про стан і діяльність підприємства і його персонал, аварії, смерть керівників і провідних спеціалістів, раптова поява сильних конкурентів).

Зовнішніми факторами загроз непрямого впливу є:

- політична ситуація та міжнародна обстановка;

- економічна нестійкість, інфляційні процеси і стихійні загрози в країні діяльності;

- науково-технічний прогрес [6, ст. 12; 7, ст. 13-14; 9, ст. 43].

Внутрішні фактори загроз безпеки підприємства зумовлені його діяльністю та породжені вищевказаними зовнішніми факторами загроз безпеки підприємства передумовами для негативних, протиправних, злочинних дій персоналу підприємства (70-80 % злочинів скоюється за їх участю і посередництвом), безконтрольного використання технічних засобів, порушення режиму безпеки діяльності і недосконаліми технологіями виробництва суб'єкта господарювання.

Основними джерелами внутрішніх загроз є працівники підприємства внаслідок:

- своїх непрофесійних дій, відсутності досвіду роботи молодих спеціалістів, недостатньої професійної підготовки через недостачу науково-матеріальної бази і відповідної виробничої, переддипломної практики у навчальних закладах та інших підприємствах країни внаслідок скорочення промислового потенціалу держави;

- невідповідної професійної підготовки менеджерів з безпеки чи відповідальних осіб за стан забезпечення безпеки на підприємстві через незначну кількість спеціальних навчальних закладів в країні;

- некомпетентності, низького стану менеджерських здібностей керівників середньої

ланки (начальників відділів) та їх неякісного контролю за роботою персоналу через небажання керівництва підприємства проводити їх відповідну перепідготовку чи підвищення кваліфікації та інші недоліки у плануванні, організації, управлінні персоналом;

- великої плинності кадрів через малочисельність висококваліфікованих співробітників робочих професій, недосконалої системи заробітної плати та стимулювання праці персоналу;

- невирішеності соціальних проблем працівників підприємства та неефективної роботи служби економічної безпеки;

- використання недосконалих, застарілих технологій виробництва за рахунок непродуманої економії коштів та пасивність, низьку кваліфікацію кадрів щодо удосконалення технологій комерційної діяльності підприємства, які б найбільш відповідали сучасним умовам та забезпечували успішне (без втрат) проведення комерційних операцій;

- порушень правил кадрової роботи, невідповідності кадрової політики умовам роботи підприємства і низького стану виховної, профілактичної роботи на підприємстві;

- відсутності необхідної нормативної бази на підприємстві, яка б встановлювала режими його діяльності та правила поведінки персоналу;

- низького стану трудової і виробничої дисципліни, слабкої вимогливості керівного складу та безвідповідального ставлення персоналу підприємства до виконання своїх обов'язків, порушення ним якості продукції і послуг, технологій виконання операцій та договорів, помилок у визначенні попиту та у взаєминах з партнерами;

- низького рівня внутрігосподарського контролю за здійсненням фінансово-господарських операцій, веденням бухгалтерського обліку матеріальних цінностей та грошових коштів і незадовільного стану забезпечення їх збереження;

- низького рівня організації і порушення роботи з конфіденційною інформацією, інформаційних систем та створення каналів витоку конфіденційної інформації;

- напруження морально-психологічної обстановки в колективах підприємства, виникнення конфліктних ситуацій, психологічних та комунікаційних особливостей персоналу і неадекватного сприйняття ним окремих рішень керівництва, непередбачених реакцій на них колективів окремих підрозділів підприємства;

- шахрайства і хабарництва, зловживання службовим обов'язком, фальсифікації документів [6, ст. 12-13; 7, ст. 14; 9, ст. 42].

Отже, комплекс зовнішніх і внутрішніх факторів загроз безпеки підприємства викликає адекватну появу комплексної системи безпеки його стабільної діяльності в усіх сферах та галузях господарювання.

Джерела та література:

1. В.И. Ярочкин. Система безопасности фирмы. 3-е изд., перераб. и доп. - М: Ось - 89, 2003. - 352 с.
2. О. Грунин, С. Грунин. Экономическая безопасность организации - СПб.: Питер, 2002. - 160 с.: ил. - (Серия «Учебные пособия»).
3. С.В. Козаченко, С.М. Шкарлет, Т.О. Бобришева-Шкарлет. Диагностика та оцінка кризового стану суб'єктів підприємницької діяльності. Навчальний посібник. - Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2005. - 264 с.
4. Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія. - К.: Лібра, 2003. - 280 с.
5. Николаюк С.І., Никифорчук Д.Й. Безпека суб'єктів підприємницької діяльності: Курси лекцій /Серія: Бібліотека оперативного співробітника. - К.: КНТ, 2005. - 320 с.
6. Зубок М.І., Зубок Р.М. Безпека підприємницької діяльності: Нормативно-правові документи комерційного підприємства, банку. - К.: Істина, 2004. - 144 с.
7. Н.І. Машина. Економічний ризик і методи його вимірювання: Навчальний посібник. - Київ: Центр навчальної літератури, 2003. - 188 с.
8. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов, 2-е изд. - СПб.: Питер, 2004. - 288 с.: ил. - (Серия «Учебник для вузов»).
9. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навчальний посібник. - К.: Атіка, 2005. - 432 с.

●

ДІАПАЗОННИЙ ПІДХІД ІДЕНТИФІКАЦІЇ СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ ОПТИМАЛЬНОСТІ ЗАСАД ЙОГО ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

У вік четвертої технологічної епохи, що почалася наприкінці ХХ на початку ХХІ сторіччя, здатність до економічного зростання підприємства та формування стану його економічної безпеки визначається параметрами інноваційної політики та відповідно інноваційного потенціалу. Так, наприклад, у технологічно розвинутих країнах світу питома вага інноваційних знань, що втілюються в товарах, технологіях, організаційних заходах, становить близько 70-85 відсотків приросту ВВП та близько 28 % національного доходу [1, 8]. Україна як держава та її економічні агенти - підприємства цілком здатні зайняти достойне місце у світовому економічному просторі, але лише за умови опанування та всебічного впровадження науково-технологічної моделі розвитку як держави, так і всіх її економічних агентів. На жаль, відмітимо, що українська економіка наразі характеризується низьким результативним показником інноваційної активності з одночасно наявним значним науковим потенціалом.

Наукові засади інновацій завжди були предметом наукових досліджень. До когорти найвагоміших науковців, що досліджували зміст, а також теоретичні і прикладні складові інноваційної діяльності, необхідно віднести А.Сміта, Д.Рікардо, Дж.Мілля, К.Маркса, Р.Слоу, Й.Шумпетера, Д.Сахала, Р.Фостера, Б.Твісса, Е.Денісона, Дж.Брайта та інших. В окрему категорію наукових досліджень, що стосуються інновацій, необхідно виділити технологічні (процесові) інновації. Так, саме технологічні (процесові) інновації призводять до істотного збільшення операційного циклу підприємства [7], а розрахунки Е.Денісона свідчать, що нова технологічна база є запорукою приросту національного доходу на рівні 28 відсотків [8]. Із категорією технологічних (процесових) інновацій напругу пов'язана теорія довгих хвиль Кондратьєва щодо обґрунтування циклічних процесів ділової активності. Достатньо детально категорію інновацій у процесовому (технологічному аспекті) розглядали Д.Тідд, Д.Бессант, К.Павітт, Б.Твісс, Б.Санто, І.Школа, І.Буднікевич, О.Лапко, Д.Черваньов, Н.Гончарова, І.Павленко, Л.Антонюк та інші. В роботах цих науковців докладно висвітлені проблеми становлення та розвитку інноваційної діяльності, а також інструменти діагностики та прогнозування інноваційного зокрема та науково-технічного розвитку взагалі, але більшість наукових положень можуть бути застосовані лише в статичному аспекті діагностики ефективності інноваційної політики підприємства. Однак діагностика і формування стану економічної безпеки підприємства на засадах його інноваційної політики вимагає оцінки динамічної ефективності технологічних (процесових) інновацій, що є передумовою формування стану економічної безпеки і конкурентоспроможності.

На підставі вищевикладеного мета цієї статті полягає у розробці та запровадженні динамічного підходу дослідження еволюції та прогнозування можливих майбутніх параметрів стану економічної безпеки підприємства та його конкурентоспроможності, що формуються на засадах інноваційної політики підприємства із застосуванням методу аналізу середовища функціонування економічного агента.

Так, кожна інноваційна технологія (процесова інновація) може бути охарактеризована в термінах її середніх або граничних параметрів, наприклад: коефіцієнтів прямих витрат, фондоемності, матеріалоемності, норм витрат вхідних та внутрішніх ресурсів, фондовіддачі, продуктивності праці та інших. У кожен момент часу будь-яка технологія, у тому числі і та, що представляє процесову інновацію,

характеризується певним співвідношенням цих параметрів $(b_1(t), b_2(t), \dots, b_k(t))$, що у формалізованій інтерпретації являє собою вектор технологічних характеристик і може бути агрегований у єдиний показник поточного технологічного рівня $V(t)$ за

допомогою мультиплікативної моделі [2, 6] та має наступний вигляд:

$$B(t) = \prod_{i=1}^k b_i^{\beta_i}(t) \quad (1)$$

У рамках концепції впровадження проектної системи «інноваційна політика - економічна безпека» удосконалення певної технології, що відбувається під впливом науково-технічного прогресу, тобто впровадження процесових інновацій, здійснюється для виробництва тієї ж продукції, що випускалася раніше, але іншим способом і може бути описане в термінах змін технологічних характеристик $b_i(t)$, які прямо або опосередковано (через технологічні знання) зумовлені зростанням наукових знань і відбуваються за експоненціальним законом. Останнє дозволяє спрогнозувати динаміку зростання технологічного рівня $B(t)$ у часі, оцінити ефективність і досконалість нової технології на момент завершення її розробки й готовності до початку операційного впровадження. Використовуючи діапазонний підхід прогнозування і оцінки, процесову інновацію можна вважати такою, що формує стан економічної безпеки й конкурентоспроможності підприємства, якщо точка, що зображує її характеристичні параметри, потрапляє в розрахункову континуальну множину прогнозованої технологічно-ефективно-еквіпотенціальної поверхні.

При цьому вважаємо за необхідне зауважити, що первісне значення має цілісна і комплексна оцінка ефективності підприємства, певне сполучення використовуваних ресурсів, застосовуваних технологій і вироблених продуктів, що дозволяє вести мову про динамічну ефективність функціонування економічного агента в його оточенні і формує поточний та перспективний стан його економічної безпеки і конкурентоспроможності на засадах інноваційної політики.

Реалізація динамічного підходу до аналізу ефективності проектної системи «інноваційна політика - економічна безпека» повинна враховувати ту обставину, що кожний наступний період функціонування успадковує від попереднього певні матеріальні, інформаційні, трудові та інші ресурси, а також набуває у спадок певні специфічні обмеження, що одночасно зумовлені попередніми економічними змінами і безпосередньо впливають на такі зміни в майбутньому [4]. Внаслідок цього різні періоди діяльності підприємства необхідно аналізувати послідовно від минулого і сучасного стану до майбутнього, при цьому вивчення соціально-економічної еволюції стану економічної безпеки підприємства зводиться до послідовності таких періодичних.

Найефективнішим методом, що реалізує динамічний підхід дослідження еволюції та прогнозування можливих майбутніх параметрів стану економічної безпеки підприємства та його конкурентоспроможності, що формується на засадах інноваційної політики підприємства, є метод аналізу середовища функціонування економічного агента. Припустимо, що в момент часу t_0 - першого визначення стану економічної безпеки на засадах певного інноваційного проекту, ефективний фронт зображується гіперповерхнею такого формалізованого виду

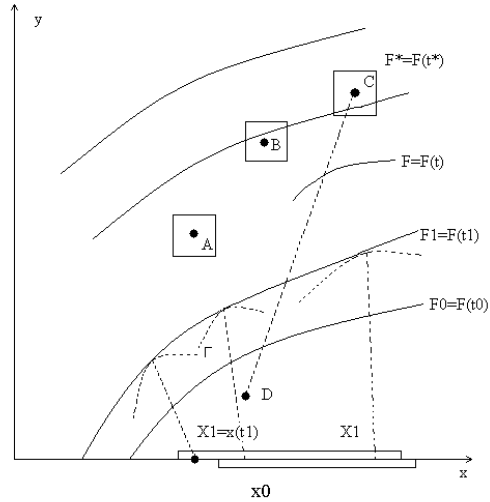
$F(t_0)F^0 \subset X^0 \times Y^0$. До наступного моменту часу t_1 , під впливом попередньої господарської діяльності може змінитися множина (зменшитись або збільшитись) доступних до використання ресурсів. У такому ракурсі значиміо сукупність доступних до використання ресурсів у момент часу як множину. В такому ж аспекті необхідно розглядати й ситуацію щодо множини доступних до використання технологій. Тому для певної точки $x^1 \in X^1$ (у межах методики аналізу середовища функціонування визначається як абсциса) можна побудувати лінію Γ , ординати точок якої відповідають множині продуктів, що можуть бути виготовлені з ресурсів X^1 із застосуванням наявних у момент часу t_1 технологій. Застосувавши цю процедуру до різних точок, ми отримаємо множину кривих Γ (рисунок 1), верхня поверхня якої може бути інтерпретована як ефективний фронт $F(t_1) = F_1 \subset X^1 \times Y^1$. Ітераційне продовження вищеозначених процедур дозволяє сформувати ефективний фронт щодо стану економічної безпеки та конкурентоспроможності підприємства в розрахунковий момент завершення впровадження певної із засад інноваційної політики розробок $t^* F(t^*) = F^*$. Причому зазначимо, що координатні детермінанти ефективного фронту істотно залежать від часових параметрів готовності до впровадження певних засад інноваційної політики, і чим пізніше інновація буде реалізована (при інших рівних умовах), тим вище проходить ефективна гіперповерхня стану економічної безпеки тому, що більш жорсткі споживацькі вимоги висуваються до параметрів функціонування й характеристик певної інновації. Графічно цей факт інтерпретується тим, що однакові

фазові координати потенціалу, ресурсів і технології при інших рівних умовах будуть ефективнішими за умови мінімальнорозвинутого середовища функціонування.

При цьому ідея діапазонного підходу приводить до відсутності чітко вираженого розшарування між ефективним і неефективним функціонуванням підприємства та формуванням стану його економічної безпеки. Наявність діапазонів невизначеності розмиває межу ефективності, і нижня поверхня діапазону ефективного функціонування відповідає песимістичному варіанту розвитку подій, а верхня - найбільш оптимістичному [5].

Рисунок 1. Динаміка зміни споживацьких уподобань та руху ефективної гіперповерхні засад інноваційної політики підприємства відповідно до результату аналізу середовища функціонування економічного агента.

Вважаємо за необхідне внести певні уточнення щодо диференціації діапазонів невизначеності, яких у загальному випадку можна виділити два. По-перше, це діапазон множини невизначених результатів кінцевої оцінки, що зумовлено неточним прогнозом розвитку середовища функціонування (заштрихована площа на рисунку 1). По-друге, множина параметрів невизначеності стану економічної безпеки підприємства - граничні множини точок А, В і С на рисунку 1.

Відповідно до вищевикладеного стан економічної безпеки і конкурентоспроможності підприємства в точці А свідомо неефективний і тому необхідно виключити із загальної множини засад інноваційної політики ті інновації, що призводять до цього стану. Стан економічної безпеки і конкурентоспроможності підприємства в точці В може бути визнаний ефективним при певному співвідношенні факторів, а стан у точці С буде ефективним майже напевно і тому, засади інноваційної політики підприємства, що викликають цей стан, варто вважати доцільними для управлінського впровадження.

Вищевикладений інструмент загальної методики ідентифікації стану економічної безпеки відповідно до певних засад інноваційної політики підприємства дозволяє зробити висновок, що якщо певні з засад інноваційної політики виявилися не корисними для подальшого розвитку стану економічної безпеки, то дана ознака їх ефективності дає вичерпну відповідь щодо їхньої подальшої долі. Окрім того, на підставі цього інструменту є цілком можливим визначення перспективного напрямку змін параметрів функціонування, що якнайшвидше сприятиме виводу підприємства на ефективну поверхню щодо формування стану його економічної безпеки та конкурентоспроможності завдяки визначенню пріоритетних засад інноваційної політики відповідно до конкретних умов зовнішнього середовища. І навпаки, якщо певна із засад інноваційної політики уявляється такою, що дійсно здатна формувати стан економічної безпеки підприємства визнане корисним, то зворотний ітерація, а саме лінія CD на рисунку 1 (точка еквівалент поточного фазового стану економічної безпеки підприємства) дозволяє цілком імовірно визначити рівень ефективності проектної системи «інноваційна політика - економічна безпека» $F=F(t)$, що повинен бути досягнутий у моменту часу t . І саме цей останній детермінант $F=F(t)$ є конче необхідним для здійснення постійного контролю щодо процесу розвитку підприємства та формування стану його економічної безпеки на певних засадах інноваційної політики, що відбувається в умовах динаміки економічних змін зовнішнього і внутрішнього середовища з використанням додаткової інформації.

Додатково для підвищення ефективності вищевикладеної методики, вважаємо за необхідне запровадити певні часові інтервали (або навіть реперні точки), відповідно до яких необхідно здійснювати фундаментальну переоцінку засад інноваційної політики у контексті їх перспективної здатності формування стану економічної безпеки і переглядати кожен аспект їх управлінської реалізації. Об'єктивна необхідність наявності реперних точок визначається власною логікою розвитку інновації, відповідно до якої, будучи безперервним процесом, інновація одночасно містить у собі й дискретну

структуру тому, що у процесі розвитку вона проходить ряд певних етапів і фаз, момент завершення яких найбільш придатний для здійснення зазначених вище переоцінок відповідно до досягнутих результатів, змін, що відбулися, й нові інформації. Переоцінюватись повинні всі параметри множини засад інноваційної політики і всі аспекти її управлінського впровадження щодо формування стану економічної безпеки, наприклад: потенційний ефект, функціонально-вартісні характеристики, множина факторів невизначеності.

Потенційний ефект певних засад інноваційної політики в процесі їх впровадження у формування стану економічної безпеки може як зрости, так і зменшитись, що у більшості випадків залежить від виду інновації. Так, наприклад, при розробці процесової інновації (нової технології) необхідна постійна оцінка технологічних ідей і технічних принципів, визначення показників нової технології і їх систематичне взаємопов'язування з потенційними сферами застосування або здатністю задовольняти певні потреби споживачів. У процесі такої розробки можуть виявитися глибинніші, ніж це передбачалося спочатку, визначення проекту, галузі застосування процесової інновації, в яких її унікальні характеристики або істотні економічні переваги будуть використані щонайкраще задля формування стану економічної безпеки підприємства взагалі та формування його конкурентоспроможності зокрема. На подальших етапах впровадження, коли будуть виявлені і продемонстровані можливості процесової інновації, вона може бути застосована і до нових продуктів, де дасть, можливо, і менший ефект, але сукупний потенційний ефект у формуванні економічної безпеки при цьому буде зростати. Додатково зазначимо, що серед факторів, які призводять до зниження потенційного ефекту процесової інновації у формуванні стану економічної безпеки, можна виділити виникнення непередбачених техніко-технологічних проблем, які або не можуть бути вирішені при сучасному рівні розвитку науки й техніки, або приводять до значного збільшення часу розробки, до виникнення проблем щодо поточного матеріально-ресурсного забезпечення операційного циклу, до її можливих протиріч із чинним законодавством або новоприйнятими законами та інше. І такий стан справ зобов'язує постійно виявляти фактори і засади інноваційної політики, що можуть призвести до функціонально-вартісної переоцінки проекту.

Якщо в момент ухвалення рішення про реалізацію певних засад інноваційної політики задля формування стану економічної безпеки воно ґрунтувалося на аналітичному дослідженні ринку, існує висока ймовірність успіху продукту щодо задоволення виявлених потреб і формування конкурентоспроможності підприємства. У процесі еволюції інновації кінцевий продукт поступово знаходить чіткі контури щодо формування конкурентної переваги підприємства і дозволяє достатньо достовірно встановити логічні зв'язки функціонування проектної системи «інноваційна політика - економічна безпека» у площині «ціна - операційні витрати - обсяги реалізації», що дозволяє вести мову про визначення потенційного ефекту системи. При цьому необхідно враховувати, що поки одна із засад інноваційної політики перебуває в стадії розробки, ринкові потреби можуть змінитися у бік їхнього задоволення конкуруючим продуктом або реалізації іншої інноваційної ідеї. Як наслідок, наявність яскраво вираженої потреби у певному продукті, що виявлена на стадії відбору інновації, не гарантує комерційного успіху щодо стану економічної безпеки і конкурентоспроможності підприємства на етапі завершення її впровадження, виробництва й виходу на ринок. Перспективи та ймовірність цього успіху також повинні постійно аналізуватись та переоцінюватись [3]. Управлінські та інші доопрацювання, що внаслідок ринкових змін будуть вноситись у хід виконання проектної системи «інноваційна політика - економічна безпека», можуть змінити пропорції в засадах інноваційної політики. Постійної уваги й контролю вимагає також часовий аспект ринкового плану впровадження проектної системи «інноваційна політика - економічна безпека».

У процесі реалізації засад інноваційної політики стають можливими найбільш точні прогнози можливого моменту виведення певної інновації на ринок. При цьому варто уникати скучення нових продуктів у короткі проміжки часу, що може перевищити можливості підрозділів маркетингу, ускладнити їхнє регулярне впровадження і призвести до випереджальної зміни інновацій, що порушує стабільність і рівномірність функціонування економічного агента і в цілому знижує ефективність стану економічної безпеки та конкурентоспроможності підприємства. У подібних випадках може виявитись доцільним тимчасово призупинити один чи декілька проектів або зовсім відмовитись від їх реалізації у межах поточної інноваційної політики. Цей факт ще раз підтверджує, що по мірі нагромадження інформації відбувається уточнення раніше зроблених прогнозних оцінок і зниження техніко-технологічної, функціонально-вартісної і загальноекономічної невизначеності, що приводить до можливої зміни положення точок і ліній, що зображують прогнозований стан і тим самим відбувається

звуження діапазонів невизначеності згідно з рисунком 2. На рисунку 2 суцільними лініями відображено дислокацію ефективного фронту щодо формування стану економічної безпеки та конкурентоспроможності підприємства у певний момент його ідентифікації, а пунктирною лінією відображено таке розташування у наступний момент.

Рисунок 2. Ілюстрація змін положення гіперповерхонь прогнозованого стану та звуження діапазонів невизначеності щодо ефективності засад інноваційної політики формування стану економічної безпеки підприємства.

У процесі управлінського впровадження проектної системи «інноваційна політика - економічна безпека» можуть змінитися й вартісні характеристики реалізації засад інноваційної політики, які можуть і зрости, і зменшитися, причому більш ймовірним є саме збільшення витрат. Відповідно до матеріалів наукових досліджень [2, 3, 4, 6] ми маємо можливість сформулювати наступні основні причини таких змін:

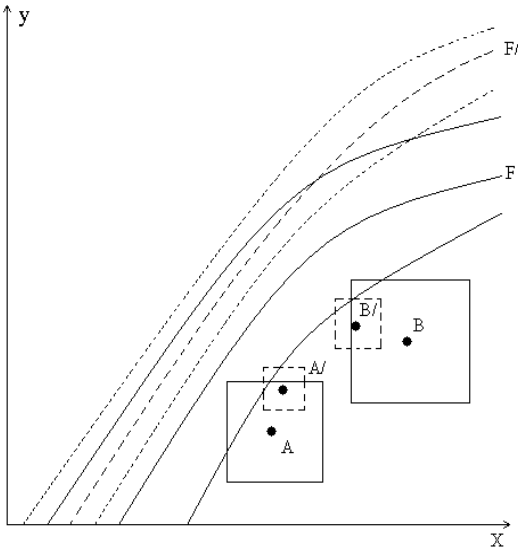
- * помилкові уявлення науково-технічних фахівців і керівного елемента структури про можливу тривалість рішення конкретних інноваційних завдань і витрат на їх виконання;

- * зміни в проекті, що відбуваються у процесі його реалізації, і зумовлені необхідністю подолання технічних труднощів врахування кон'юнктури ринкових змін;

- * вплив зовнішніх нетехнічних факторів: загальноекономічних, політичних, юридичних та інших;

- * недооцінка операційних витрат і витрат на реалізацію.

- * Відносна значимість перерахованих факторів варіюється для проектів з різними часовими та іншими характеристиками. Серед факторів, що знижують витрати на впровадження проектної системи «інноваційна політика - економічна безпека» необхідно виділити перш за все наявну можливість використовувати раніше створений науковий і науково-технічний потенціал, наявну матеріальну базу, лабораторне устаткування, власний кадровий потенціал або залучення на вигідних умовах сторонніх фахівців.

Джерела та література:

1. Антонюк Л.Л., Поручник А.М., Савчук В.С., Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: Монографія. - К.: КНЕУ, 2003. - 394 с.
2. Введение в динамику управляемых систем /Под ред. В.В.Александрова. М.: Мех.-мат ф-т МГУ, 1993. - 181 с.
3. Иванов Ю.Н. Токарев В.В. Уздемир А.П. Математическое описание элементов экономики. - М.: Физматлит, 1994. - 416 с.
4. Кини Р.Л., Райфа Х. принятие решений при многих критериях: предпочтения и замещения: Пер с англ./ Под ред. И.Ф.Шахнова. - М.: Радио и связь, 1981. - 560 с.
5. Кругликов А.Г. Системный анализ научно-технических нововведений. - М.: Наука, 1991. - 120 с.
6. Мир управления проектами. Основы, методы, организация, применение /Под ред. Х.Решке, Х.Шелле: Пер с англ. под общей редакцией и с доп. В.В.Позднякова. - М.: Аланс, 1994. - 304 с.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития я. - М.: Прогресс, 1992. - 231 с.
8. Denison E.F. Trends in American Economic Growth (1929-1982). - Washington: The Drockings Institution, 1990

ПРО АВТОРІВ

КОНОВАЛЬЧУК Валентин - викладач Ніжинського агротехнічного інституту.
НОГІН Євгеній - завідувач наукової бібліотеки Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського.

ДЕМЧЕНКО Тамара - кандидат історичних наук, викладач Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка.

ТАРАСЕНКО Олександр - кандидат історичних наук, викладач ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка.

МИЦИК Юрій - доктор історичних наук, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія».

ШЕВЧЕНКО Віктор - кандидат історичних наук, викладач ЧДІЕУ.

БОРОВИК Анатолій - доктор історичних наук, завідувач кафедри ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка, професор.

МОРОЗОВА Анна - головний спеціаліст Держархіву Чернігівської області.

МАРИНЧИК Станіслав - член Національних спілок письменників та журналістів України, Заслужений працівник культури України.

ПАПАКІН Георгій - кандидат історичних наук (м. Київ).

КОБИЖЧА Юлія - студентка 5-ого курсу історичного факультету ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка.

ВОРОБЕЙ Раїса - директор Державного архіву Чернігівської області, здобувач наукового ступеня кандидата наук з державного управління.

КЛИМОВИЧ Наталія - студентка магістратури історичного факультету ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка.

ЯКИМЕНКО Микола - доктор історичних наук, професор (Полтавська державна аграрна академія).

ТКАЧ Михась - головний редактор журналу «Літературний Чернігів», член Національної спілки письменників України.

КЛОЧКО Микола - член Національної спілки письменників України.

МАЩЕНКО Станіслав - кандидат філософських наук, викладач ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка.

ДОВБНЯ Віктор - кандидат філософських наук, проректор з науково-педагогічної роботи Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

СКОРОХОД Григорій, ХОМЕНКО Анатолій - краєзнавці (м. Корюківка).

ШКАРЛЕТ Сергій - ректор Чернігівського інституту інформації, бізнесу і права МНТУ.

КРАВЧУК Ганна - кандидат економічних наук, викладач Чернігівського державного технологічного університету.

КИЧКО Ірина - кандидат економічних наук, завідувачка кафедри банківської справи ЧДІЕУ.

НІЧОГА Віталіна - студентка 5-ого курсу ЧДІЕУ.

ІВАНЕЦЬ Володимир - завідувач сектора менеджменту економічної безпеки, ст. викладач кафедри економіки та менеджменту Чернігівського інституту інформації, бізнесу і права МНТУ.